

روش به کارگیری نقوش قالی در طراحی گرافیک

جواد پویان

دانشجوی دکتری رشته پژوهش هنر دانشگاه تربیت مدرس

دکتر حبیب‌الله آیت‌اللهی

دانشیار گروه پژوهش هنر دانشگاه شاهد

دکتر اکبر عالمی

دانشیار گروه انیمیشن دانشگاه تربیت مدرس

فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۱۰
تابستان ۱۳۸۷

چکیده

از آنها در ارتقاء سواد بصری و ایجاد هویت فرهنگی نقش بسیار مهمی دارد. بدیهی است که استفاده صحیح از این نقوش مستلزم شناخت صحیح آنها و تشخیص به‌موقع کاربردشان بوده و لذا مهارت و تجربه لازم طراحان گرافیک را در بهره‌برداری از آنها می‌طلبد. بدون هر یک از این موارد، استفاده از نقوش به درستی انجام نشده، در نهایت باعث از بین رفتن جنبه‌های زیبایی و فرهنگی آن نقوش خواهد شد.

واژگان کلیدی: نقوش قالی، طراحی گرافیک، هویت

فرهنگی، سواد بصری

نقوش قالی مانند نقوش سایر هنرهای دستی ایران منابع تصویری بسیار غنی و با ارزشی هستند که می‌توانند در مواقع مناسب در طراحی آثار گرافیک امروز مورد استفاده قرار گیرند. این نقوش در سیر تاریخی قالی‌بافی عملاً مسیر بسیار پر نشیب و فرازی را طی کرده و به نقوشی خلاصه شده و زیبا با ساختار طراحی بسیار دقیق و منظم تبدیل شده و عملاً تکامل یافته‌اند. آشنایی کلی دانشجویان رشته گرافیک با این نقوش و آگاهی تخصصی از آنها امروز یک ضرورت فرهنگی محسوب شده و بی‌شک کاربرد و بهره‌گیری

در این زمینه تبدیل می‌شدند. نتیجه کار این طراحان عادی و گمنام و روش کار سنتی (استاد شاگردی) آنها به‌وضوح نشان می‌دهد که در این روش افراد با روح و قلب و عمق وجود خود طراحی این نقوش را آموخته و با جان و دل خود به زبان نقش و رنگ و معیارهای طراحی و زیباشناسی لازم آگاه بوده‌اند. آنان از مسیر و طریق دیگری از رمز و رازهای لازم در این زمینه آگاه گردیده، با تمام وجود زیبایی را درک نموده و به‌راحتی قادر بوده‌اند که این نقوش متنوع را طراحی، این ترکیب‌بندی‌های پیچیده را خلق، و این زیبایی‌های شگفت‌آور را به‌وجود آورند و آنها را در قالب نقشه‌های قالی آشکار و به همگان ارائه کنند.

ضرورت آشنایی طراحان گرافیک با نقوش قالی

آشنایی با موضوع نقوش قالی برای طراحان گرافیک امروز از این جهت ضرورت داشته و دارای اهمیت است که این آشنایی می‌تواند برای آنها پشتوانه‌ای علمی و تخصصی و منبعی عظیم و سرشار از فرهنگ تصویری سرزمینی باشد که در آن زندگی و کار می‌کنند. نقوش و رنگ‌ها در قالی ایران هم از جنبه ترسیمی و هم از جنبه ریشه‌های فرهنگی و زبان تصویری از رمز و رازهای بسیاری برخوردار هستند که هنرمندان قبلی این سرزمین با سال‌ها تجربه و رنج و سختی به این زبان تصویری دست یافته و آن را در قالب طرح‌های قالی برای هنرمندان امروز به یادگار گذاشته‌اند. دکتر آیت‌اللهی در مقدمه مقاله خود در

هنر قالی‌بافی در ایران به‌دلیل سابقه طولانی آن در این سرزمین موضوع بسیار گسترده‌ای است که از جنبه‌های گوناگون می‌تواند مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد. سابقه تاریخی، مناطق قالی‌بافی، انواع نقشه‌ها، و موارد بسیاری از این قبیل همه و همه موضوعات بسیار بااهمیت و ارزشمندی هستند که هر یک می‌تواند موضوع تحقیق جامعی در این زمینه باشد. آنچه که از منظر طراحی در مورد نقوش قالی می‌توان گفت این نکته است که اصولاً هر قالی مجموعه‌ای از نقوش و رنگ‌های بسیار متنوع و زیبایی است که از کوچکترین تا کلی‌ترین نقش، در نهایت دقت و ظرافت طراحی و در نهایت استادی و مهارت در کنار هم تنظیم و ترکیب شده و مجموعه شگفت‌آوری از زیبایی را به‌وجود آورده‌اند.

اگرچه طراحان نقشه‌های قالی اکثراً افرادی عادی بوده، هیچ تحصیل و آموزشی به شکل دانشگاهی در این زمینه نداشته و از مباحث نظری و تخصصی طراحی اطلاعی ندارند اما مطالعه سیر تاریخی هنر قالی‌بافی و روش کار و آموزش سنتی توأم با کار آنها نشان می‌دهد که این روش از یک نظم و شیوه کاملاً سازمان یافته برخوردار است که در آن افراد عادی در یک دوره طولانی شاگردی نزد استادی با تجربه، عملاً کار طراحی را به مرور فرا می‌گرفته و بعد از سال‌ها سختی و رنج و تحمل ناملايمات در این راه تجربه لازم را به‌دست می‌آوردند و خود به استادی

مجله گلجام تحت عنوان «طبیعت‌گرایی و زیباشناسی فرش ایران» به این نکته اشاره می‌کند که: «همان‌گونه که همه هنرها از اندیشه هنرمندان، فرهنگ و فلسفه دوران خود تأثیر می‌پذیرد، هنر فرش نیز از فضای فکری هنرمندش و از تمایلات و رویکردهای فرهنگی و زیباشناسانه محیطش متأثر می‌گردد.» (چیت‌سازیان و آیت‌اللهی، ۱۳۸۴، ۱۶). مطالعه، بررسی و شناخت این نقوش نشان می‌دهد که این نقوش از جنبه طراحی دارای محاسبات ترسیمی بسیار دقیق و علمی هستند که از جنبه نظری ریشه‌های عمیقی در فرهنگ بومی این سرزمین داشته و از جنبه زیباشناسی نیز برای مردم آشنا هستند.

امروز هزاران اثر گرافیک اعم از پوستر و بسته‌بندی و جلد کتاب و غیره به مناسبت‌های مختلف و با موضوعات گوناگون طراحی و چاپ و در جامعه ارائه می‌شوند. بی‌شک در میان این آثار، موضوعات و مناسبت‌هایی هستند که در طراحی آنها چه مستقیم و چه غیرمستقیم می‌توان از نقوش سنتی و من‌جمله از نقوش قالی به عنوان نشانه‌ها و الگوهای فرهنگی استفاده کرد. ضرورت آشنایی و آگاهی از این نقوش از این جهت دارای اهمیت است که طراح گرافیک امروز باید از وجود چنین منابع تصویری غنی و سرشار فرهنگی اطلاع داشته، با این نقوش آشنا و از امکان و نحوه استفاده از آنها آگاه باشد تا بتواند در جریان کار هنری خود در شرایط مناسب از این منابع به بهترین شکل استفاده نموده و آثاری با هویت

فرهنگی لازم خلق نموده و به جامعه ارائه بدهد. بسیار بدیهی است که بی‌اطلاعی از این منابع باعث می‌شود که طراحان از یک پشتوانه فرهنگی سرشار محروم گردیده و لاجرم تقلید از الگوهای ناآشنا و نامناسب و بیگانه در آثار هنری جامعه رواج یابد.

این یک واقعیت است که امروز دانشجویان رشته گرافیک چه بالاجبار و چه بالااختیار، چه لازم و چه غیرلازم به‌طور کلی از صدها نقش، سبک، شیوه، اصطلاحات هنری، تابلوهای مشهور جهان، هنرمندان یونانی، ایتالیایی و اسپانیایی اطلاع داشته ولی به‌ندرت از ساده‌ترین نقوش قالی و نام نقشه‌های اصیل ایرانی و طراحان قدیمی آگاهی دارند.

شرایط لازم برای استفاده از نقوش

امروز برای استفاده از نقوش قالی در آثار طراحی گرافیک، صرف توجه و علاقه شخصی و دسترسی به این نقوش (به عنوان منابع تصویری) کافی نیست. بدیهی است که هر طراح قادر به استفاده صحیح از این نقوش نبوده و نمی‌تواند به شکل درست از آنها بهره‌برداری نماید. استفاده صحیح از این نقوش به‌طور کلی نیاز به مقدمات و شرایطی دارد که بدون فراهم بودن این مقدمات و شرایط استفاده از آنها به‌درستی انجام نشده و هرگز نمی‌تواند نتیجه مطلوبی داشته باشد. عمده‌ترین شرایط لازمی که طراح باید از آن برخوردار باشد عبارتند از: شناخت موضوع، شناخت نقوش، تجربه و مهارت کافی در طراحی گرافیک.

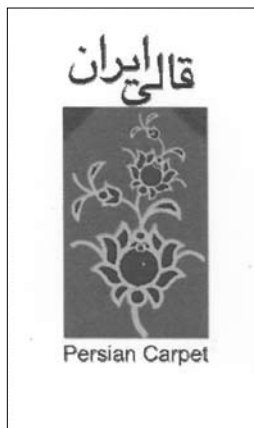

شاید در نگاه اول این شرایط بسیار ساده به نظر رسیده و اکثر طراحان خود را واجد آنها بدانند ولی با تشریح این شرایط عمق و اهمیت‌شان بهتر آشکار خواهد شد. در اینجا اشاره به این نکته لازم است که وضعیت نابسامان و آشفته‌ای که امروز در استفاده از نقوش سنتی و مذهبی و به‌خصوص استفاده از نقوش قالی دیده می‌شود، همه نتیجه ناآگاهی و استفاده نادرست و نامناسبی است که به دست طراحانی صورت می‌گیرد که یا هیچ یک از این شرایط لازم را نداشته و یا از بعضی از این شرایط برخوردارند اما سایر آنها را ندارند. ناآگاهی و کم‌تجربگی طراحان باعث شده است که با استفاده نادرست و به‌کارگیری نامناسب، هم مخاطبان این آثار را به این نقوش بی‌علاقه کنند و هم تمام زحمات استادان و طراحان قدیمی این نقوش را از بین ببرند و موجب شده‌اند که با ارائه الگوها و نمونه‌های نامناسب بدعت‌هایی بسیاری رایج و صدمات جبران‌ناپذیری به فرهنگ اصیل و زیباشناسی نقوش و ارزش‌های فرهنگی این منابع غنی وارد گردد.

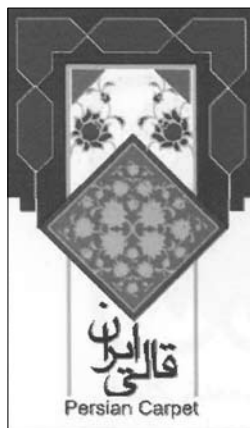
شناخت موضوع

اولین شرط در چگونگی استفاده صحیح از نقوش قالی شناخت موضوع است. موضوعات از جنبه ارتباط با نقوش قالی و از جنبه امکان استفاده از این نقوش به چند گروه تقسیم می‌شوند.

موضوعاتی با ارتباط مستقیم با نقوش: در گروهی از موضوعات، ماهیت موضوع به گونه‌ای است که نسبت مستقیمی بین موضوع و نقوش وجود دارد. با مطرح شدن این گونه موضوعات، ناخودآگاه در ذهن مخاطب نقوش مربوط به آن تداعی شده و مخاطب از طریق تصاویر و نقوشی که قبلاً در ذهن و حافظه خود دارد مفهوم موضوع را بهتر درک می‌کند. برای مثال «پوستر نمایشگاه فرش‌های دستباف ایران» یا طرح جلد کتابی درباره «مناطق قالی‌بافی ایران» و یا نشانه «موزه فرش» همگی از جمله موضوعاتی هستند که ماهیت آنها به گونه‌ای است که به دلیل وجود یک زمینه ذهنی و شناخت عامیانه مخاطب از آنها، هنگام

تصویر ۳

تصویر ۲

تصویر ۱

برخورد با این گونه موضوعات نقوش و رنگ‌های
قالی در ذهن او تداعی می‌شود.

بدیهی است که در طراحی یک اثر گرافیکی عوامل
مختلفی در شکل‌گیری اثر نقش دارد. طراح اجباری
به استفاده از این نقوش قالی ندارد. ولی با آگاهی
از وجود چنین زمینه ذهنی در مخاطب می‌تواند از
چنین ارتباط مستقیمی بین موضوع و نقوش استفاده
نموده و طرح خود را بر اساس استفاده از نقوش قالی
پایه‌ریزی نماید. برای مثال در تصویر ۱ طراح تنها از
بخشی از نقش یک اسلیمی و ترکیب آن با نقش یک
گل شاه عباسی، در تصویر ۲ از یک نقشه کلی لچک
ترنج و ترکیب آن با نقش یک حاشیه و در تصویر ۳
فقط از یک نقش گل شاه عباسی بهره گرفته است.

موضوعاتی با ارتباط غیرمستقیم با نقوش: گاه بین
موضوع و نقوش رابطه مستقیمی وجود نداشته ولی
در یک نگاه کلی تر نقوش می‌توانند به نحوی مورد
استفاده قرار گیرند که به درک بهتر موضوع و ایجاد
ارتباط با مخاطب کمک کنند. برای مثال، شرکت آب
معدنی کاشان (تصویر ۴) نمونه موضوعی است که نه
عملکرد و فعالیت آن و نه حتی مکان آن هیچ ارتباطی
با قالی و نقوش قالی ندارد. اگرچه طراح در برخورد
با این موضوع عناصر تصویری بسیاری را در اختیار
داشته و آزادی عمل بسیاری در انتخاب تصویر مناسب
در طراحی نشانه این مؤسسه وجود دارد اما علی‌رغم
همه این امکانات بالقوه، بر اساس یک تصمیم و

راهبرد خاص در یک نگاه کلی به کلمه کاشان، از
نقوش قالی استفاده و در یک ارتباط غیرمستقیم از
شهرت و آوازه قالی کاشان برای معرفی این مؤسسه
بهره‌برداری می‌کند. بدیهی است که هر طراح در
برخورد با این موضوع می‌تواند روش متفاوتی داشته
باشد. طبیعتاً در نگاه اول عملکرد تهیه آب معدنی این
مؤسسه است که می‌تواند توجه اکثر طراحان را به
خود جلب کند و آنها بر اساس همین عملکرد، طرح
را پایه‌ریزی کرده و شکل دهند. اما هدف اصلی هر
نشانه تهیه علامت و تصویری است که بتواند این
معرفی را انجام دهد. طراح می‌تواند در جهت رسیدن
به نشانه مطلوب به‌منظور معرفی، شیوه‌های متفاوتی
داشته باشد و بی‌شک تلاش خواهد کرد که این معرفی
به بهترین شکل و زیباترین حالت انجام گردد. با توجه
به هدف اصلی و وجود راه‌های مختلف برای رسیدن
به این هدف، از جمله طراح می‌تواند مبنای کار خود
را بر کلمه کاشان قرار داده و طرح خود را بر همین
اساس پایه‌ریزی نماید. در چنین برخوردی، طراح به
این نکته توجه دارد که شهرت و آوازه قالی کاشان
به‌طور مستقیم می‌تواند نشانه‌ای برای معرفی کاشان
باشد. بنابراین در یک نگاه کلی به این موضوع و با
انتخاب نقش مناسبی از نقوش قالی، طراحی خود را
آغاز می‌کند و اعم از اینکه این نقش را به تنهایی به‌کار
برد و یا آن را با طراحی حروف تلفیق و ترکیب کند،
در هر دو حالت نقش مورد استفاده قرار گرفته کلمه
کاشان را معرفی خواهد کرد و در نهایت معرفی کلمه

کاشان، در واقع معرفی نام مؤسسه خواهد بود و هدف اصلی از نظر تبلیغاتی تأمین خواهد گردید.

شرکت آب معدنی کاشان

تصویر ۴

طرح برای بسته‌بندی یک محصول (دستمال کاغذی) طراحی یک کارت تبریک، کاغذ کادو، پوشه، کاشی و سرامیک، تابلوهای فروشگاه، کاغذ دیواری و موارد بسیاری از این قبیل همه موضوعاتی هستند که می‌توان در طراحی آنها فقط جنبه تزئینی را اساس طرح قرار داد و این خود می‌تواند یکی از راه‌های تهیه طرح‌های زیبا و جذاب باشد. در تصویر شماره ۵ که برای کارت تبریک عید نوروز طراحی شده است با استفاده از نقش گل شاه عباسی و ترکیب چند نمونه از این نقش در یک فرم هماهنگ و قرار دادن آن در یک قاب، مجموعه ساده ولی زیبایی به‌وجود آمده است.

مسئله هویت

در این میان، موضوعات گروهی علاوه بر داشتن عملکرد خاص و نام مشخص و خصوصیات دیگر از شأن و منزلت خاصی برخوردار بوده و دارای هویت متفاوتی در جامعه هستند. هویت این گروه از موضوعات نسبت به سایر خصوصیات آنها یک ویژگی برتر محسوب می‌شود و بر حسب اینکه این

جنبه تزئینی نقوش: در برخی مواقع موضوع به‌گونه‌ای است که نه عملکرد و نه نام و نه هیچ ارتباط مستقیم و یا غیرمستقیمی بین موضوع و نقوش وجود ندارد. در مواجهه با چنین موضوعی، هر طراح شیوه و راه متفاوتی را در پیش گرفته و نتایج متفاوتی نیز حاصل می‌شود. استفاده تزئینی از نقوش و بهره‌برداری از زیبایی نقوش در خصوص چنین موضوعاتی می‌تواند یکی از راه‌های تهیه طرح باشد. موضوعاتی مانند:

تصویر ۵

تبلیغاتی، تشخیص خصوصیات قابل استفاده در طراحی، ویژگی‌های بالقوه، یافتن عمده‌ترین ویژگی و در نهایت انتخاب یک شیوه صحیح به عنوان بهترین راه برای طراحی گرافیک کار دقیق و در عین حال مشکلی است که بسیاری از طراحان مبتدی درک و تجربه کافی در تشخیص آن را ندارند.

برای مثال در طراحی نشانه هوایمایی ملی ایران (تصویر شماره ۶ که آقای ارومیه آن را طراحی کرده‌اند) (انجمن طراحان گرافیک ایران، ۵۰) و بی‌شک یکی از زیباترین و موفق‌ترین نشانه‌های طراحی شده در سطح کشور است این زیبایی و موفقیت بیشتر از آنکه مدیون طراحی و ترکیب‌بندی و استحکام طراحی آن باشد نتیجه انتخاب صحیح عامل تصویری و مناسب و تشخیص به‌موقع طراح است که در ایجاد هویت برای این نشانه نقش عمده را داشته است. انتخاب تصویر شایسته و مناسب سر عقاب از نقوش تاریخی تخت جمشید و تغییر و اضافه نمودن تصویر بال و در نهایت تلفیق استادانه این اجزاء، مجموعه مذکور را به یک نشانه جدید و باهویت تبدیل نموده است.

ویژگی در چه سطحی مطرح باشد ارزش متفاوتی پیدا می‌کند. برای مثال شرکت‌های هوایمایی، راه آهن سراسری، اداره پست، دانشگاه‌ها و انجمن‌های فرهنگی همه از مواردی هستند که عملکرد آنها در سطح کشور مطرح بوده و دارای یک هویت ملی هستند. شهرداری‌ها، شبکه‌های تلویزیون استانی، دانشگاه‌های محلی، به دلیل محدودتر بودن فعالیتهایشان از هویت منطقه‌ای و محدودتری برخوردار هستند. مسلم است که «مسئله هویت» ویژگی خاصی است که در ابعاد مختلف ملی، منطقه‌ای، قومی، مذهبی و غیره مطرح می‌گردد. این ویژگی در هر سطحی که مطرح باشد عاملی است که می‌تواند در طراحی گرافیک مربوط به این موضوعات نقش تعیین کننده داشته باشد.

اصولاً درک و تشخیص مسئله هویت و تشخیص سطح و حوزه مناسب این هویت و توجه به جایگاه آن خود مسئله‌ای بسیار عمیق و در عین حال ظریف و حساس است که متأسفانه در اکثر مواقع به این نکته توجه لازم نشده و به آن اهمیتی داده نمی‌شود. بی‌شک مسئله شناخت موضوع، بررسی ابعاد روان‌شناسی و

تصویر ۶

بدیهی است که این انتخاب صحیح و تغییرات و ترکیب درست در این نشانه حاکی از شناخت درست موضوع، توجه عمیق طراح به ویژگی خاص و مطرح بودن مسئله هویت ملی در این نشانه است. تعلق این نشانه به کشوری با سابقه تاریخی و فرهنگی از یک طرف و توجه به عملکرد وسیع این شرکت در جهان و مطرح شدن این نشانه در بین نشانه‌های شرکت‌های هواپیمایی سایر کشورها عوامل عمده‌ای هستند که به عنوان رمز زیبایی و موفقیت این نشانه محسوب می‌شود و آن را در میان سایر نشانه‌ها منحصر به فرد و در سطح کشور به عنوان یک نشانه ملی بسیار زیبا مطرح کرده است.

نشانه دانشگاه تهران (با استفاده از نقش گچ‌بری ساسانیان)، نشانه موزه رضا عباسی (با استفاده از نقش اسلیمی و ترکیب آن با خط) (تصویر ۷) هر دو از مواردی هستند که تفکر و اندیشه اصلی در آنها بر اساس توجه طراح به شأن و منزلت فرهنگی شکل گرفته و در آنها مسئله هویت در اولویت قرار گرفته است. در حالی که نشانه‌های دیگری نیز از همین گروه وجود دارند که علی‌رغم داشتن چنین ویژگی خاصی با بی‌توجهی طراح به این ویژگی، نتیجه مطلوبی در

خور شأن و منزلت موضوع به‌دست نیامده است. در کتاب *فرش ایران* نوشته شیرین صور اسرافیل آمده است که: «نقوش فرش تجسمی زنده از فرهنگ و هنر سرزمین ایران است» (صور اسرافیل، ۴۰) و نیز در همان کتاب آمده: «تمام عوامل جذاب و مشخص هنرهای تجسمی مثل، رنگ، توازن، نرمش حرکات و فرم‌ها، آرامش و نزدیکی به طبیعت، قدرت تخیل بیرون از حد در گستره فرش‌های دستباف میدان بزرگی برای خودنمایی یافته‌اند.» (صور اسرافیل، ۴۱). بنابراین به راحتی می‌توان پی برد که نقوش قالی در زبان و بیان طراحی گرافیک می‌تواند از جمله امکانات بالقوه‌ای باشد که تشخیص صحیح و استفاده مناسب از آنها می‌تواند نقش مؤثری در ایجاد هویت در آثار گرافیک امروز داشته باشد.

شناخت نقوش

شناخت نقوش شرط لازم دیگری است که طراح باید از آن آگاهی کافی داشته باشد. در بخش ضرورت آگاهی از نقوش اشاره شد که طراحان امروز از بسیاری از سبک‌ها و شیوه‌ها، اصطلاحات هنری، نام هنرمندان و از این قبیل در مورد هنر سایر کشورها اطلاع

وجود دارد که به عنوان ساختار کلی این گل همواره ثابت بوده و با تغییر فرم و تعداد گلبرگ‌ها صدها نوع متفاوت از این گل پدید می‌آید که در همه آنها همین نظم و هندسه ترسیمی اصلی رعایت شده و مورد استفاده در فرش‌ها قرار گرفته است.

در تشریح بیشتر این نکته می‌توان گفت که طراحان این نقوش بر مبنای عشق و علاقه وارد کار طراحی نقوش قالی شده و با دل و جان این کار را دنبال کرده‌اند. آنها به مرور در جریان تجربه عملی و با ریاضت و مداومت در کار طراحی، به موارد فنی طراحی پی برده و توانسته‌اند با پرهیز از تکرار یک نقش و یک نوع ترکیب‌بندی ابداعات گوناگونی ایجاد نموده و با تغییرات دائم، طرح‌های متفاوت بسیاری را به وجود آورند. اصولاً در طراحی نقوش قالی مسئله پرهیز از تکرار و ایجاد تنوع است که باعث شده دائماً ابداعات تازه در طراحی و ترکیب‌بندی نقوش ایجاد شود و زیبایی‌های شگفت‌آوری در این زمینه به وجود آید.

بنابراین استفاده صحیح از این نقوش مستلزم شناخت دقیق است و بی‌شک طراحان امروز باید با این قواعد و اصول و مبانی اصلی که در ترسیم این

داشته ولی به‌ندرت اطلاعی از نقوش و نقشه‌های اصیل ایرانی و قواعد و اصول هندسی ترسیم دقیق نقوش قالی دارند. نقوش قالی چه نقوش جزئی و چه نقشه‌های کلی نقوشی نیستند که به‌طور اتفاقی ترسیم شده و از ابتدا به همین شکل و حالتی باشند که امروز در اختیار ما هستند. این نقوش در سیر تاریخی هنر قالی‌بافی تغییر و تحول پیدا کرده و تکامل یافته‌اند و در این مسیر تکاملی به نقوش خلاصه شده و منظم و دارای اصول و قواعد دقیقی از نظر طراحی تبدیل گردیده‌اند.

برای مثال گل شاه عباسی که یکی از نقوش معروف و متنوع گل‌های نقش قالی است نشان می‌دهد که طراحان قبلی تا چه حد در خلاصه نمودن فرم‌ها و ترکیب برگ‌ها دقیق و استادانه عمل کرده و توانسته‌اند همزمان با این خلاصه نمودن فرم‌ها در ترسیم آن، به نظم و الگو و قالب مشخص نظام یافته‌ای دست پیدا کنند. این تغییر و تحول و نظم ترسیمی تنها در مورد گل شاه عباسی نبوده و بی‌شک در تمام نقوش به همین حالت اتفاق افتاده است. همچنان که در تصویر شماره ۸ نشان داده شده است، در ترسیم گل شاه عباسی یک نقطه مرکزی و دو محور عمودی و افقی

تصویر ۸

نقوش به کار رفته آشنا باشند تا بتوانند با حفظ این اصول و قواعد و شخصیت هنری از آنها بهره‌برداری درستی انجام دهند. امروز از این نقوش در بسیاری از آثار طراحی به شکلی نامناسب استفاده شده و آشنا نبودن به این مبانی اساسی در ترسیم اصولی آنها باعث شده است که نقوش مذکور تغییر، زیبایی و شخصیت اصلی خود را از دست بدهند و به مرور به نقوش ناقص و بی‌هویتی تبدیل شوند که دیگر فاقد زیبایی قبلی باشند.

تجربه و مهارت در طراحی گرافیک

استفاده از نقوش در آثار طراحی گرافیک امروز، صرفاً به معنی کاربرد عینی و حضور فیزیکی نقوش در این آثار نیست. این نوع استفاده و بهره‌برداری بسیار شایع بوده و چه در آثاری که از نظر موضوع با این نقوش ارتباط داشته و یا نداشته باشد به فراوانی رایج شده

است؛ اما مسئله مهم داشتن تجربه کافی و توانایی لازم برای استفاده صحیح و بهره‌برداری از نقوش و به کار بردن درست آنها در یک قالب جدید است.

شناخت اصول و قواعد ترسیمی و نیز درک صحیح از نکات فنی در زیباشناسی این نقوش به طراحان امروز کمک می‌کند که بتوانند به شکل‌های مختلف از این نقوش بهره‌برداری نمایند و با رعایت و حفظ شخصیت و زیبایی آنها را در یک قالب نو و جدید ارائه دهند. در بعضی از موارد و مناسبت‌ها، طراح می‌تواند مستقیماً از این نقوش استفاده کرده و در بعضی از مواقع این بهره‌برداری باید با تغییر و دخل و تصرفاتی صورت گیرد. در چنین شرایطی است که طراح باید قواعد و ساختار اصلی نقوش را در نظر گرفته، بتواند تغییرات لازم را به گونه‌ای انجام دهد که شخصیت و هویت اصلی این نقوش کاملاً حفظ گردد و از بین نرود. این آگاهی یک شرط اساسی و از جمله

تصویر ۹

موزه فرش

تصویر ۱۳

موزه فرش

تصویر ۱۲

موزه فرش

تصویر ۱۱

موزه فرش

تصویر ۱۰

ترکیب نقوش با سایر عناصر

معمولاً در آثار گرافیک نقوش به تنهایی مورد استفاده قرار نگرفته و اکثراً به عنوان بخشی از عناصر تصویری در کنار سایر عناصر در قالب جدیدی مانند پوستر، جلد کتاب و یا سایر موارد به کار می‌روند. در هر حالت و قالبی که این نقوش مورد استفاده قرار گیرند، طراح باید با آگاهی از مباحث نظری و تخصصی گرافیک (ترکیب‌بندی، صفحه‌آرایی، پلان‌بندی و ...) توانایی تلفیق و ایجاد هماهنگی بین این نقوش و سایر عناصر و ترکیب آنها را در یک مجموعه داشته باشد. امروز در آثار فراوانی از نقوش قالی استفاده ولی از آنجایی که ترکیب‌بندی عناصر در آنها به خوبی انجام نشده در نتیجه ناهماهنگی‌های فراوانی در آنها دیده می‌شود، که ناشی از نداشتن تجربه لازم و کافی در استفاده صحیح از نقوش و ضعف در مباحث فنی طراحی گرافیک است. بنابراین شناخت

مقدمات لازمی است که طراح باید از آن برخوردار باشد تا بتواند در جهت درست حرکت و به نتایج مطلوبی دست پیدا کند. بنابراین نوع و نیز محدوده استفاده از نقوش و بهره‌برداری از این منابع تصویری تا آنجاست که شخصیت نقوش از بین نرفته و با همان شخصیت در قالب و عملکرد تازه‌ای ارائه شوند.

برای مثال تصویر شماره ۹ نمونه‌هایی از نقش گل شاه عباسی است که فرم گلبرگ‌ها در هر یک به گونه متفاوتی ساده شده و در هر یک ترکیب‌بندی متفاوتی شکل گرفته است ولی علی‌رغم این تفاوت‌ها تمامی تغییرات در آنها به گونه‌ای انجام شده که ساختار طراحی این گل و شخصیت تصویری آن حفظ گردیده است. طراحان نقش قالی با رعایت همین اصول و پایبندی به حفظ همین شخصیت این نقوش است که توانسته‌اند گل‌های بسیاری را طراحی و این نقوش را با تنوع بسیاری به وجود آورند.

تصویر ۱۴

تصویر ۱۵

موضوع، رعایت اصول و قواعد نقوش، ایجاد تغییر و تبدیل‌های لازم، نحوه قرار گرفتن این نقوش در یک مجموعه جدید و ارتباط در ترکیب‌بندی آنها موارد و نکات بسیار بااهمیتی هستند که نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری استفاده از نقوش قالی دارد. از آنجا که همه طراحان دارای یک حد دانش تخصصی و تجربه کاری در این زمینه نیستند، تنها طراحانی می‌توانند از نقوش به بهترین و صحیح‌ترین شکل بهره‌برداری کرده، آثار موفق به وجود آورند که مهارت لازم و تجربه کافی را در زمینه تخصصی طراحی گرافیک داشته و از تسلط کافی در این زمینه علمی برخوردار باشند.

چگونگی استفاده از نقوش

نوع استفاده از نقوش در هر اثر گرافیکی به گونه‌ای متفاوت انجام شده و چگونگی استفاده از آن بستگی به عوامل متعددی چون شرایط موضوع، تشخیص به موقع طراح، مهارت و تجربه لازم و قدرت خلاقیت طراح دارد بنابراین نمی‌توان یک روش خاص را برای همه موارد مشخص نمود با این حال برای درک بهتر از حالت‌های کلی استفاده از نقوش به چند نمونه اشاره می‌شود.

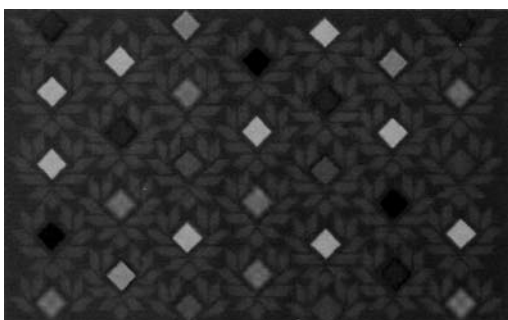
حالت استفاده مستقیم از نقوش جزئی

در این حالت اساس فکر استفاده از یک نقش بدون هیچ تغییری بوده و طراح با انتخاب یک نقش مناسب آن را به همان شکل اصلی به کار می‌برد. در این حالت

طراح می‌تواند بر حسب تشخیص و دلایل زیباشناختی از یک یا دو و یا از ترکیب چند عدد از همین نقش طرح خود را به وجود آورد. برای مثال در تصویر شماره ۱۰ تنها از یک نقش استفاده شده در حالی که در تصویر ۱۱ تکرار قرینه همان نقش ترکیب بهتری را به وجود آورده است و در تصویر شماره ۱۲ تکرار چهارتایی همان نقش ترکیب زیبا و متعادلی را پدید نیآورده ولی در تصویر ۱۳ این تکرار دارای تعادل و استحکام بوده و حالت زیبایی را ایجاد کرده است.

در حالت دیگر از نوع استفاده مستقیم، طراح یک نقش سنتی گل شاه عباسی را انتخاب (تصویر ۱۴) و خطوط آن را ساده کرده و در نتیجه تغییراتی در آن به وجود آورده ولی این تغییرات به گونه‌ای انجام شده است که شخصیت اصلی آن حفظ ولی گرافیک تازه‌ای ارائه گردیده است. روش ساده‌سازی نقوش سنتی یکی از روش‌های قابل ملاحظه‌ای است که زنده یاد استاد ممیز در کتاب نشانه‌ها در توضیح طراحی نشانه‌های طراحی شده خود آن را بهترین روش استفاده از نقوش سنتی بیان می‌کند (ممیز، ۱۳۶۲، ۷۵).

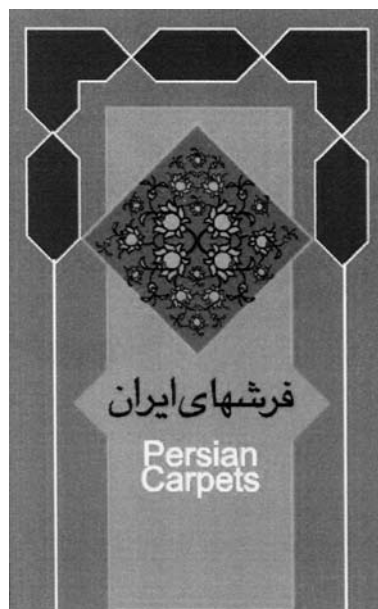
در حالت دیگری (تصویر ۱۵) طراح از یک نقش استفاده می‌نماید و با اضافه کردن عنصر تصویری دیگری آنها را به گونه‌ای ترکیب و هماهنگ نموده، طرح تازه‌ای ایجاد می‌کند. در حالت دیگری (تصویر ۱۶) طراح می‌تواند تنها از نقش‌های کلی قالی استفاده کرده و یا با انتخاب یک نقش کلی و چند نقش جزئی، ترکیب هماهنگ زیبایی را به وجود آورد.

تصویر ۱۷

تصویر ۱۸

تصویر ۱۶

دهد (تصویر ۱۸). در این حالت طراح می‌تواند با شناخت از خطوط و نقوش به گونه‌ای آنها را ترکیب کند که نقش استفاده شده جدای از خط دیده نشده و مخاطب آنها را به عنوان یک مجموعه و یک نقش یکنواخت ببیند.

نتیجه‌گیری

به‌طور کلی نقوش قالی مانند سایر نقوش سنتی منابع تصویری با ارزشی هستند که می‌توانند پشتوانه فرهنگی آثار گرافیک امروز بوده و در موقع لزوم به‌شکل مناسبی مورد استفاده قرار گیرند. شناخت و آگاهی از این نقوش برای طراحان امروز یک ضرورت است و توجه به امکانات کاربردی آنها، همانا توجه به ارزش‌های فرهنگی سرزمینی است که هنرمندان قبل

در مواقعی طراح می‌تواند صرفاً از نقوش به عنوان عناصر تزئینی استفاده کرده و با ایجاد یک ترکیب زیبا و چشم‌نواز طرح زیبایی به‌وجود آورد (تصویر ۱۷). در این مواقع نقوش هیچ ارتباطی با موضوع نداشته و لزوم و نیازی هم به این ارتباط دیده نمی‌شود و هدف صرفاً ایجاد یک طرح تزئینی در یک قالب جدید است. در این نمونه که با استفاده از نقش خلاصه شده‌ای از نقش گل شاه عباسی و تکرار آن به عنوان زمینه و اضافه کردن نقاط مربع شکل رنگی ایجاد شده، مجموعه تزئینی تازه‌ای به‌وجود آمده است که از نظر نقش سنتی و اصیل بوده ولی از نظر نوع ارائه مدرن است و جلوه‌ای تازه و متفاوت دارد.

در مواردی طراح می‌تواند از ترکیب یک نقش با خطوط خوشنویسی اثر هماهنگ شده‌ی تازه‌ای ارائه

در طول تاریخ با تلاش هنری بسیاری این نقوش را در آن به وجود آورده و برای طراحان امروز به یادگار باقی گذاشته‌اند.

استفاده از نقوش در آثار امروز مستلزم شناخت دقیق و به‌کارگیری صحیح این نقوش است. منظور از استفاده از این نقوش صرفاً حضور فیزیکی و وجود صوری آنها در آثار امروز نبوده و مقدمات و شرایط خاصی باید فراهم باشد تا بهره‌برداری از این نقوش به صورت درستی انجام شود. شناخت موضوع، شناخت دقیق نقوش، آگاهی از قواعد و اصول ترسیم و مبانی زیباشناختی نقوش و داشتن مهارت و تجربه کافی از اصول طراحی گرافیک بوده و توانایی تغییر و خلاقیت از جمله شرایط استفاده درست از این نقوش به شمار می‌رود. نقوش در حالت‌های گوناگونی قابل استفاده است و چگونگی این به‌کارگیری به مهارت طراح و تشخیص موقعیت مناسب و شرایط موضوع بستگی دارد.

نقوش قالی از نظر طراحی و ترسیم دارای قواعد و اصول هندسی مشخص، از جنبه زیباشناسی دارای مبانی تعریف شده و در نهایت از جنبه فرهنگی دارای شخصیت و هویتی خاص هستند که فقدان شناخت آنها، رعایت نکردن این اصول و تجربه کم در زمینه طراحی گرافیک باعث بهره‌گیری نادرست از این نقوش، رواج بدعت‌هایی در طراحی و از بین رفتن زیبایی و هویت آنها خواهد شد.

فهرست منابع

۱. آزادی، سیاوش (۱۳۵۶) *فرش ایران*، ترجمه به انگلیسی از روبرت پینر، تهران، موزه فرش.
۲. ادواردز، سیسیل (۱۳۳۸) *قالی ایران*، ترجمه مهین دخت صبا، انجمن دوستداران کتاب.
۳. انجمن طراحان گرافیک ایران (۹) *بینال هنری گرافیک آسیا*.
۴. بداعی، ذبیح الله (۱۳۷۱) *نیاز جان و فرش ترکمن*، تهران، انتشارات فرهنگان.
۵. پویان، جواد (۱۳۶۴) *قالی مشهد*، پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
۶. چیت‌سازیان، امیرحسین و آیت‌اللهی، حبیب الله (۱۳۸۴) «طبیعت گرایی و زیباشناسی فرش ایران»، *گلجام*، شماره ۱، زمستان.
۷. صور اسرافیل، شیرین (۹) *کتاب فرش ایران*، تهران، نشر فردین.
۸. ممیز، مرتضی (۱۳۶۲) *نشانه‌ها*، نشر چهاررنگ، تهران.
9. Formenton Fabio (1975) *Le Livre Du Tapis*.
10. Bamborough, Philip (1984) *Oriental Rugs and Carpets*, Spring Books.
11. Izmidlian (1977) *Oriental Rugs and Carpets Today*, New York.